

Gekkenwerk

– Kleine ondeugden voor leraren –

LINUS VANLAERE

ROGER BURGGRAEVE

NATHALIE JANSSENS DE BISTHOVEN

LANNOO
CAMPUS

D/2017/45/575 – ISBN 978 94 014 3800 1 – NUR 870, 737

Vormgeving omslag: Koen Bruyñeel
Vormgeving binnenwerk: theSWitch

© De auteurs & Uitgeverij Lannoo nv, Tiel, 2017.

Uitgeverij LannooCampus maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij,
de boeken- en multimediodivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Alle rechten voorbehouden.

*Niets van deze uitgave mag veeleenvoudig worden en/of openbaar
gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere
wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.*

Uitgeverij LannooCampus
Erasme Ruelensvest 179 bus 101
3001 Leuven
België
www.lannoocampus.be

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding – Leraren zijn ook maar mensen, toch?	12
1 ‘De ander zal mij een zorg wezen!’	20
Antipathie als hefboom voor respectvol leraarschap	
Ontstaansredenen van antipathie	23
Antipathie is emotie	24
Je staat voor de keuze (en niet-kiezen is ook een keuze)	25
Antipathie als hefboom voor respectvol leraarschap	29
Sympathie als hindernis?	30
Respect als minimum	32
‘Een goeiemorgen kost niks’	34
2 ‘Mag ik ook eens twijfelen a.u.b.?’	38
Wankelmoedigheid als groeipad naar bedachtzaam leraarschap	
De Niet-Heldhaftige Leraar	41
Wankelmoedigheid als <i>slow teaching</i>	44
INHOUD	5

Wankelmoedigheid en timing	48
Het gelaat als oorsprong van wankelmoedigheid	50
De leerling als mijn leermeester	53

3 | 'Ik ben ook maar een mens!' 56

Middelmatigheid als motor voor duurzaam leraarschap

Middelmatigheid als de juiste maat	62
Sterk én kwetsbaar tegelijk	66
Het kleinere goed	71
De kunst van de bescheidenheid	73
Slow love	76

4 | 'Ik zeg niet altijd wat ik denk' 78

('Of ik zeg het achter de rug') 78

Hypocrisie als bemiddelaar voor waarachtig leraarschap

Eerlijk en direct zijn, is 'in'	83
Hypocrisie als 'positive denial'	84
Samenleven vraagt om zelfcensuur	86
Roddel	88
Roddel ten dienste van milde hypocrisie	89
Roddel als 'peerreview'	90
Roddel komt uit de 'onderbuik' van het korps	91

5 ‘Zal ik je eens echt zeggen wat ik denk?!’	94
Woede als vlam in de pijp van betrokken leraarschap	
Woede en professionaliteit	98
Woede als vergeldingsdrang	100
Liefde als woede over het onrecht dat een ander wordt aangedaan	102
Implosie versus explosie	105
Verantwoordelijkheid in de eerste en tweede persoon	107
Het alternatief: de bom ontmantelen	110
Woede als creatieve levensenergie	111
6 ‘Ik wil een steen verleggen’	116
Ongehoorzaamheid als springplank voor gastvrij leraarschap	
Professionele ongehoorzaamheid	120
Parrèsia	122
Destructieve ongehoorzaamheid	125
De rebelse leraar	128
Verbale jujitsu	131
Ongehoorzaamheid die ruimte schept voor ‘kleine goedheid’	133

Epiloog over het (on)nut van kleine ondeugden en een lankmoedige ethiek	138
Kleine ondeugden geven ruimte aan idealen	141
Kleine ondeugden nopen tot eerlijke reflectie	143
Kleine ondeugden maken inherent deel uit van het zoeken naar het ‘juiste’ midden	146
Geraadpleegde bibliografie	150

Voorwoord

TOEN *Gekkenwerk: kleine ondeugden voor zorgdragers* VERSCHEEN in 2013, kregen we ook van leraren reacties. Ze herkenden zich in het gekkenwerk dat we beschreven. De veeleisendheid waarvan we gewag maakten, de druk om het niet alleen goed maar steeds beter te doen, de compassiemoeheid als gevolg daarvan, de morele stress ... Het bleek allemaal ook te bestaan in het onderwijs ... Hoewel ontwikkeld voor zorgdragers, gaf het verhaal van de kleine ondeugden ook leraren wat (nieuwe) adem. Uit de inspiratie van de zorgethiek, die relaties centraal stelt en niet de grote, abstracte ethische principes, en die bovendien vertrekt van kwetsbaarheid op een waarderende manier, haalden ook onderwijsmensen (h)erkenning voor hun dagelijkse inzet. De boodschap van 'de ethiek van Lambik', namelijk dat je geen heilige moet zijn om goed te doen, dat je het zelfs niet mag worden als je je doen en laten op mensen bedacht wilt houden, bleek ook in onderwijsmiddens een blijde, ja zelfs enigszins verlossende boodschap.

De uitnodiging van onze uitgevers Hilde Vanmechelen en Niels Janssens (LannooCampus) om speciaal voor leraren een *Gekkenwerk* te schrijven, namen we dan ook dankbaar aan. Al deden we dat niet onmiddellijk en niet zonder aarzeling. Niet zozeer omdat we graag ook wat wankelmoedig zijn – wat we

natuurlijk zijn. Veeleer vanuit middelmatigheid. Konden we voor leraren ooit een ‘voldoende goed’ boek schrijven? Hoewel onderwijs ons zeker niet vreemd is, vroegen we ons af of wij wel voldoende voeling hadden met leraren. We kozen alvast niet voor een ‘copy paste’ van de ondeugden uit het vorige Gekkenwerk.

Dus startten we een denk- en schrijfproces met Nathalie, die ons kwam vervoegen. Haar ervaring met het coachen van leraren en het vormingswerk in onderwijs, kwam meer dan van pas.

Paul Van Damme, naast talentvol schrijver ook leraar, kwam versterking bieden om onze wankelmoedigheid niet te laten uitdijen in al te veel tijdverlet. Dank je wel, Paul, voor jouw bijdrage; zonder zou dit boek er niet zijn. Dat had onze uitgever (alweer) goed gezien ...

Natuurlijk danken we ook onze uitgever, voor het geloof in Gekkenwerk als sterk merk. Voor het vertrouwen in ons. Dank je wel, Hilde, Niels en Maxime, voor de ondersteuning die jullie ons boden.

We danken de leraren en directeurs van de Katholieke Scholengroep RHIZO, die als kritische vrienden zijn opgetreden tijdens het schrijfproces. Dank je wel collega’s. Alle waardering ook voor de algemeen directeur van RHIZO, Nancy Dedeurwaerder. Dank je wel, Nancy, voor de ruimte die je gaf en blijft geven aan het denkwerk over de kleine ondeugden en voor jouw heel concrete bijdrage hiertoe. Niet voor niets staat RHIZO voor ‘verbinden en laten groeien’, de perfecte experimenteerruimte dus voor denkwerk rond verbindingen ...

Misschien bleven onze kinderen – voor Nathalie is dat Gustin, voor Linus zijn dat Felix en Pieter-Paul, voor Roger zijn dat talrijke pete- en geesteskinderen – in die periode van schrij-

ven wat verstoken van aandacht. Maar als we op deze manier ons steentje hebben kunnen bijdragen aan het behouden van de warmmenselijkheid in de scholen waar zij straks terechtkomen of waar ze nu al zijn, dan hadden we er dat graag voor over.

Linus Vanlaere, Roger Burggraeve, Nathalie Janssens de Bisthoven

Inleiding – Leraren zijn ook maar mensen, toch?

‘Fragiliteit en kwetsbaarheid. Fragiliteit drukt onze eindigheid uit, ons onvermogen, ons tekortschieten. Kwetsbaarheid drukt onze raakbaarheid uit, ons “aan-doenbaar” en “aan-tastbaar” zijn door het lijden en de eindigheid van de ander. In de verantwoordelijkheid voor de ander die daaruit voortvloeit, zijn we zelf fragiele, broze wezens, onvolmaakt en feilbaar. De vraag is hoe we zorgen dat we door de tragiek van deze ethiek niet verpletterd worden?’

(naar Paul Ricoeur en Emmanuel Levinas)

'Politici hebben een voorbeeldfunctie. Leraren ook. En voetballers, voorbeelden voor onze jeugd. Professoren. Bedrijfsleiders. Magistraten. Misschien zelfs journalisten.

In de jaren zestig van de vorige eeuw werden voorbeeldige mensen van hun voetstuk gehaald, ook al omdat de grens tussen deugdzaam gedrag en onversneden hypocrisie vaak flinterdun bleek.

Maar niet geklaagd, de strenge moraal die een halve eeuw geleden verslagen leek, is helemaal terug.' (naar Rik Torfs)

EEN BOEK OVER KLEINE ONDEUGDEN IN HET ONDERWIJS. Ondeugden van leraren nog wel! En niet dat de auteurs zich inspannen om aan te tonen dat kleine ondeugden in het onderwijs niet kunnen. Neen, ze beargumenteren net het omgekeerde. De noodzaak om vooral niet te proberen een voorbeeldige leraar te zijn. Hoe komen ze erop?

Onderwijs is bij nader order toch ook opvoeden? Het is jonge mensen begeleiden op de weg van vrijheid, verantwoordelijkheid en zingeving. Dit zowel op persoonlijk, relationeel, sociaal als op politiek en levensbeschouwelijk vlak. Hoort daar dan geen voor-

beeldig gedrag bij van degenen die hen daarin begeleiden? Voor je dit boek geërgerd aan de kant schuift, lees even onze verdediging. Ze neemt niet veel van je tijd in beslag. Amper enkele pagina's. Maar misschien nodigt ze je wel uit om verder te lezen. En dat kan dan wel wat langer duren. Vooral omdat – zo hopen wij toch – dit boek tot nadenken zal stemmen. Na elk hoofdstuk, na elke kleine ondeugd die de revue passeert.

Eerst dit: laat het duidelijk zijn dat het in dit boek gaat om *kleine* ondeugden. Daar leggen we graag nogal wat nadruk op. Verwacht dus geen pleidooi voor laksheid in ons onderwijs, of kwaadsprekerij, geweld, grensoverschrijdend machtsmisbruik enzovoort. Grote ondeugden die leiden tot een onrechtvaardige bejegening van de ander, horen niet thuis in het klaslokaal of op de speelplaats.

En toch zijn de kleine ondeugden die we bespreken niet min: antipathie, middelmatigheid, woede, ongehoorzaamheid, hypocrisie en wankelmoedigheid. Geen leraar die zich er graag mee vereenzelvigd. Moeten we niet *alle* leerlingen even leuk vinden? En proberen we niet allemaal in ons omgaan met onze leerlingen woede als emotie te bannen? En ongehoorzaamheid ('zo af en toe een regel naast je neerleggen') of middelmatigheid ('je kunnen neerleggen bij het feit dat wat je hebt bereikt verre van ideaal is'), dat is toch vooral het probleem van leerlingen?

Het is net de opzet van dit boek: aantonen dat die kleine ondeugden – of je dat nu wilt of niet – wel aanwezig zijn in de leraarskamer, in de klas en op de speelplaats. Maar ook dat het oordeelkundig omgaan met die ondeugden net een springplank, ja zelfs een hefboom kan zijn tot beter leraarschap. Met dat laatste bedoelen we: leraarschap waarbij je je eigen menselijkheid

in een oprecht perspectief plaatst en in relatie brengt met leerlingen, collega's en ouders. Al zijn deze kleine ondeugden geen alibi om onprofessioneel voor de dag te komen. Meer nog, we betogen dat het omarmen van je ondeugden een opstap kan zijn om je professionaliteit te ontwikkelen. Wat kunnen bijzonder onderlegde, van vakkennis en pedagogisch-didactische kennis overlopende leraren immers bereiken als zij niet in staat zijn om vanuit hun menselijkheid in relatie te treden met leerlingen en bij uitbreiding met collega's, ouders, directie, mensen uit de brede samenleving? In dit boek hechten we vooral belang aan (al) die relaties, zonder afbreuk te doen aan de relatie tussen de leraar en zijn vak (en bij uitbreiding met de wijdere wereld). Je zult niets lezen over vakbekwaamheid, hoewel dit uitermate belangrijk is in het leraarschap. Toch vertrekken we steeds weer van de relaties tussen de leraar en alle andere betrokkenen, omdat we denken dat net daar vaak hoogspanning ontstaat die ook het hele onderwijsgebeuren – volgens ons – onder druk zet.

In opleiding, bijscholing en literatuur waar die hoogspanning aan bod komt, wordt vaak gesuggereerd dat er te allen tijde een 'pedagogisch verantwoord' antwoord mogelijk is en dat dit slechts een kwestie is van het toepassen of hanteren van de juiste 'methode' of 'techniek'. In dit boek vindt de lezer alvast geen antwoorden in die zin. Er zijn heel wat situaties waarbij leraren geen gepast of juist antwoord kunnen geven op wat zich aandient, situaties waarbij ze het zelf ook niet weten. Precies hier situeert zich ons boek. Daarbij geven we aan dat er niet per se op alles wat zich binnen een (pedagogische) relatie aandient een adequaat antwoord is, maar dat de ruimte voor het zoeken zelf ons in een ethische verhouding tot de ander plaatst.

Ook in dit opzicht is dit wellicht een ‘vreemd’ boek, zeker vanuit de wijdverspreide normatieve opvatting dat leraren op alles het juiste antwoord moeten bieden, voor alles een verantwoorde aanpak moeten hebben en zelf in alles het voorbeeld moeten stellen. Aangezien zij in een pedagogisch beroep actief zijn, wordt van hen verondersteld dat ze voorbeeldig zijn tegenover leerlingen, en bij uitbreiding (dus) ook tegenover collega’s, ouders, en alle andere burgers in de samenleving.

Om dit beter te kaderen, vertrekken we graag even vanuit het ideaal van de Voorbeeldige Leraar. Wie is dat? Hoe gedraagt die zich? In zijn column in *De Standaard* waaruit het citaat bovenaan deze inleiding gekozen is, ziet Rik Torfs drie problemen met de Voorbeeldige Mens. Om te beginnen bestaat die niet. Er is niemand die nooit een glas te veel op heeft of nooit een ander voor het hoofd stoot. De Voorbeeldige Mens – dus ook de Voorbeeldige Leraar – is een illusie.

Bovendien strekken voorbeeldige mensen doorgaans niet tot voorbeeld. We gaan er onszelf niet aan spiegelen, maar net de ander op beoordelen. *‘De voorbeeldfunctie geeft ons de kans wie faalt meedogenloos te straffen’*, schrijft Rik Torfs daarover. De vraag is dus hoe we de eisen voor kwaliteitsvol leraarschap kunnen bevorderen, zonder in de genadeloze onverbiddelijkheid van het buitenstaandersoordeel te vervallen. Een eerlijke, omzichtige en constructieve omgang met de fragiliteit van de leraar is daarbij onmisbaar.

En ten slotte kun je je afvragen wie in werkelijkheid die voorbeeldfunctie opneemt? Als je aan oud-leerlingen vraagt wie hun meest inspirerende leerkrachten waren, noemen ze dan de meest

voorbeeldige leerkracht, of net degene die hen stoorde, betrokken was en daarom inspireerde?

Is dit nu een pleidooi om voortaan maar *om*voorbeeldig voor de klas te staan of met collega's en ouders om te gaan? Niet helemaal. De kleine ondeugden in dit boek blijven ondeugden. Je zult het tijdens het lezen merken. Nergens wordt je gezegd om je wat minder in te zetten en om het allemaal wat te laten hangen. Integendeel. Wat we precies willen duidelijk maken, is dat ethisch handelen pas mogelijk wordt als we ruimte geven aan kleine ondeugden. Te veel focus op deugdzaamheid geeft een averechts effect. Dit kan leiden tot controledrift en wantrouwen. Als leraren te veel bezig zijn met volmaakt deugdzaam en voorbeeldig te moeten zijn, gluurt ofwel de (ethische) overspanning en burn-out om de hoek, ofwel worden die leraren onuitstaanbaar tiranniek, ofwel blijven zij op een veilige afstand van leerlingen en collega's. Met afstand bereik je niets. Of beslist heel weinig.

Dit boek is een oproep om ook ruimte te geven aan je kleine ondeugden en ze in geen geval te verdringen. Zelfs gaan we hier en daar nog ietsje verder. We denken dat leraren in staat zijn om zich zo te engageren in relatie tot anderen dat ze die anderen laten openbloeien, niet alleen ondanks, maar net *dankzij* hun zwakke kantjes. Wat goed is vloeit soms voort uit het gebrek. Wellicht zal dat niet het volmaakt goede zijn, eerder zal het gaan om 'kleiner goed'. Misschien is het soms zelfs niet veel meer dan wat 'kleine goedheid'. Maar dan is het ten minste wel dat. Liever de wankel, onzekere moraal die blijkt uit de praktijk, dan de keuze voor veeleisende idealen die reëel handelen verlammen.

Dus kunnen kleine ondeugden soms wel werken. Ook kunnen ze wel eens deugd doen. Omdat ze je leraarschap meer kleur

geven. Dat doen we door die kleine ondeugden in te schakelen in een oprechtere en duurzamere relatie met leerlingen, collega's, directie en ouders. Dankzij (ruimte voor) kleine ondeugden houden we het vol: we hoeven niet voorbeeldig of perfect te zijn.

Wat Frans Timmermans schrijft over Willem Elsschot, is wat ook wij – uiteraard op een veel bescheidener schaal – willen doen: recht doen aan onze *condition humaine*. Als we namelijk onze zwakten onder ogen durven zien, in hun 'dagelijkse lelijkheid', zal de schoonheid van onze medemenselijkheid er vroeg of laat, hoe lichtjes ook, doorheen schijnen. Zo zegt ook Timmermans: *'Er is geen groter gebaar van menselijkheid dan de omarming van ons menselijke tekort.'* Want: *'(...) daarin rust niet alleen de erkenning van onze beperkingen, maar ook het respect voor de ander.'*

Het erkennen van je ondeugden – kleine ondeugden – geeft je misschien het vertrouwen om in alles wat je doet als leraar het proberen en mislukken voor lief te nemen, zonder in cynische berusting te verzanden. Ze horen erbij. Leraren zijn ook maar mensen. Geen hero's, noch zero's. Mensen van vlees en bloed. Toch?

Dus is dit een boek dat niet de ambitie heeft om moraliserend pedagogisch te zijn, laat staan om een resem antwoorden te bieden op alles wat zich aan spanningen aandient in relatie tot leerlingen, collega's, directie, ouders ... Veeleer wil het een verhaal brengen over onderwijsmensen als mensen van vlees en bloed. Het wil overtuigen dat leraren precies als mensen van vlees en bloed 'voldoende goede', ja, misschien zelfs betere leraren zijn ...

1

‘De ander zal mij een zorg wezen!’

Antipathie als hefboom voor respectvol leraarschap

‘Liefde die berust op aantrekking, de onmiddellijke liefde, kan onbeschrijflijk gelukkig maken. Gebrek aan aantrekkingskracht echter, verheft beminnen tot een gewetenszaak!’

(naar Sören Kierkegaard)

Ik heb een absolute weerzin voor leerlingen met opzichtige tatoeages of oorringen of haarkapsels. Ik heb die weerzin zelfs voor die leerlingen die zich zo slordig kleden dat je ze met geen tang zou willen vastpakken. Ik moet ze echt niet. Het ligt aan mij, ik weet het. En ik weet wel dat ik ze zonder vooroordelen moet benaderen, maar dat is toch gemakkelijker gezegd dan gedaan. Ik kan er niets aan doen, het is sterker dan mezelf.

ZO ONVERMIJDELIJK ZIJN DE GEVOELENS VAN ANTIPATHIE DIE deze leraar uit het bovenstaande fragment overvallen: hij moet ze niet meer, die leerlingen die naar zijn aanvoelen niet netjes voor de dag komen. Het voorbeeld is niet vergezocht, maar roept wel meteen op wat we onder antipathie begrijpen. Antipathie verschijnt als een gevoel van afkeer en weerzin dat je (schijnbaar) onwillekeurig overvalt. In dit voorbeeld kan de leraar misschien nog enigszins zijn weerzin duiden: het is de manier waarop de leerlingen zich kleden en hoe ze voor de dag komen, die zijn antipathie oproepen. Vaak kunnen we ons gevoel van afkeer ech-

ter daar niet toe terugbrengen. Het is slechte chemie met iemand, en je kunt niet onmiddellijk achterhalen hoe dat komt.

Antipathie is een verdomd lastig gevoel. Opvoeders en leraren spreken zonder veel moeite over het voorkomen van een leerling dat (misschien) niet oké is – zoals in het openingsfragment – en de weerzin die dit oproept. Maar dat je die leerling in zo'n situatie eigenlijk niet meer moet, dat ligt toch moeilijker. Leraren worden immers verondersteld te allen tijde hun weerzin onder controle te houden en hun objectiviteit te bewaren. Situaties als de bovenstaande zouden daar geen invloed mogen op hebben. Het gaat ten slotte om subjectieve zaken als kledingstijl of accent. Het ruikt naar willekeur en subjectivisme en dat betaamt De Voorbeeldige Leraar niet.

Toch zijn leraren ook (maar) mensen en in die hoedanigheid vatbaar voor gevoelens als antipathie. Gevoelens laten zich immers niet dwingen: ze komen spontaan op zonder dat we daar veel over te zeggen hebben, en vaak zonder dat we daar een 'goede' reden voor hebben.

Maar staat antipathie goed leraarschap werkelijk in de weg? Ben je als leraar dan niet in staat om goed te doen voor iemand waarvoor je antipathie voelt? Staat een gevoel als antipathie de welwillendheid tegenover onze leerlingen of studenten niet in de weg? Laten we, vooraleer dieper op die vragen in te gaan, eerst nog even stilstaan bij de ontstaansgronden van antipathie.